

Κάνοντας θεωρία την πρακτική

Εισαγωγή

Η προφορική ιστορία είναι μια πρακτική, μια μέθοδος έρευνας. Είναι η καταγραφή του λόγου ανθρώπων που έχουν να πουν κάτι ενδιαφέρον, καθώς και η ανάλυση των αναμνήσεών τους από το παρελθόν. Όμως, όπως συμβαίνει σε κάθε ιστορική πράξη, πρέπει να ληφθούν υπόψη οι θεωρητικές όψεις της.

Ως ερευνητική πρακτική, η προφορική ιστορία βρίθεται από ζητήματα που την καθιστούν συναρπαστική και πολλά υποσχόμενη. Όλα αυτά διατυπώνονται ωραία από τον Alessandro Portelli, ο οποίος αρχίζει μία από τις μελέτες του σημειώνοντας ότι προσπαθεί να

[...] μεταφέρει την αίσθηση ρευστότητας ενός χωρίς τέλος έργου σε εξέλιξη, αναπόσπαστο κομμάτι της γοητείας και των απογοητεύσεων που χαρακτηρίζουν την προφορική ιστορία –καθώς αιωρείται χρονικά μεταξύ του παρόντος και ενός διαρκώς μεταβαλλόμενου παρελθόντος, κατά τη διάρκεια του διαλόγου μεταξύ αυτού που δίνει και αυτού που παίρνει τη συνέντευξη, και διαλύεται και συγκεραίνεται στην ουδέτερη ζώνη μεταξύ προφορικότητας και γραπτού κειμένου, και πάλι απ' την αρχή.¹

Ο Portelli τονίζει το ποιητικό στοιχείο της προφορικής ιστορίας, τη διαπερατότητά της, τη δυνατότητά της να διαπερνά τα στεγανά μεταξύ επιστημών, αλλά και την εφήμερη φύση της. Συνοψίζει εκείνο που καθιστά αυτή τη μέθοδο μελέτης του παρελθόντος τόσο γοητευτικά ενδιαφέρουσα για τον ιστορικό.

Αυτό το βιβλίο βασίζεται στην υπόθεση ότι η έρευνα προφορικής ιστορίας, η πρακτική και η θεωρία –η πρακτική και η ερμηνεία της– συμπλέκονται. Η διεξαγωγή μιας συνέντευξης είναι ένας πρακτικός τρόπος να συλλέγουμε πληροφορίες σχετικά με το παρελθόν. Όμως, κατά τη διαδικασία αυτή και κατά την ανάλυση του υλικού διαπιστώνουμε ότι η συνέντευξη συνιστά ένα επικοινωνιακό γεγονός που απαιτεί να βρούμε τρόπους κατανόησης, όχι απλώς *όσων* λέγονται αλλά και του *τρόπου* που λέγονται, του *γιατί* λέγονται και του *τι* σημαίνουν. Επίσης, η πρακτική της προφορικής ιστορίας απαιτεί να σκεφτούμε θεωρητικά· πράγματι, είναι η πρακτική, η διεξαγωγή της προφορικής ιστορίας που οδηγεί στη θεωρητική

εξέλιξη. Στο βιβλίο αντιμετωπίζουμε τη συνέντευξη προφορικής ιστορίας ως μέσο πρόσβασης, όχι μόνο σε πληροφορίες αλλά και σε νοήματα, ερμηνείες και νοηματοδοτήσεις.

Εδώ θα παρουσιάσουμε ό,τι θα ακολουθήσει με πολλούς τρόπους. Θα διευκρινίσουμε ένα μέρος της βασικής ορολογίας του πεδίου, θα εντάξουμε τη μεθοδολογία της προφορικής ιστορίας στο ευρύτερο πλαίσιο της ιστορικής έρευνας που βασίζεται σε προσωπικές μαρτυρίες, θα περιγράψουμε τη στροφή της προφορικής ιστορίας στη θεωρία, και θα παρουσιάσουμε μερικά από τα πρακτικά ζητήματα που αντιμετωπίζουν όσοι ασχολούνται με την προφορική ιστορία.

Τι είναι προφορική ιστορία;

Ο όρος προφορική ιστορία είναι ένας ευρύς όρος που αναφέρεται στη διαδικασία διεξαγωγής και καταγραφής συνεντεύξεων προκειμένου να συγκεντρώσουμε πληροφορίες για το παρελθόν. Όμως, προφορική ιστορία είναι και το προϊόν αυτών των συνεντεύξεων, η αφήγηση γεγονότων του παρελθόντος. Προφορική ιστορία, λοιπόν, είναι τόσο η ερευνητική μεθοδολογία (ο τρόπος διεξαγωγής μιας έρευνας) όσο και το αποτέλεσμα της· με άλλα λόγια, είναι ταυτόχρονα η πράξη της καταγραφής και το καταγεγραμμένο προϊόν. Πολλοί άλλοι όροι είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν στη θέση της προφορικής ιστορίας, όπως έρευνα προσωπικών μαρτυριών και έρευνα αφηγήσεων ζωής [life stories], και θα χρησιμοποιηθούν σ' αυτό το βιβλίο. Εντούτοις, οι ιστορικοί φαίνεται να προτιμούν τον όρο «προφορική ιστορία» σαν έναν όρο που στεγάζει τόσο τη σχετική πρακτική όσο και τα αποτελέσματά της.

Είναι τέτοια η επιτυχία της προφορικής ιστορίας, ώστε σήμερα αποτελεί πλέον μια δοκιμασμένη μέθοδο ερευνητικής πρακτικής που έχει ενσωματωθεί όχι μόνο στην ιστορική έρευνα αλλά και σε επιστημονικούς κλάδους όπως η εθνολογία, η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, οι σπουδές υγείας και η ψυχολογία. Η προφορική ιστορία έχει εφαρμοστεί και εκτός του ακαδημαϊκού χώρου, ως εργαλείο συλλογής στοιχείων στον τομέα της δικαιοσύνης (για παράδειγμα, σε δίκες που συνδέονται με εγκλήματα πολέμου), από γιατρούς καθώς και από άτομα που απασχολούνται στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας. Επίσης, αποτελεί ένα δημοφιλές ερευνητικό εργαλείο σε περιπτώσεις κοινοτικών και εκπαιδευτικών ερευνών. Εφαρμόζεται από νέους και μεσήλικες, εθελοντές και αμειβόμενους ερευνητές, και χρησιμοποιείται στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Η προφορική ιστορία έχει καταστεί μια μεθοδολογία πολλαπλών χρήσεων, έχει απλώσει τα «πλοκάμια» της σε μια σειρά δραστηριοτήτων. Χρησιμοποιείται από ακαδημαϊκούς, κυβερνήσεις, και κατά τη διάρκεια καθεστωτικών αλλαγών—όπως έχει συμβεί με τη θεσμικά εδραιωμέ-

νη Επιτροπή Αλήθειας και Συμφιλίωσης στη Νότιο Αφρική. Αλλά χρησιμοποιείται και στην κοινωνική εργασία, σε κοινοτικές πρωτοβουλίες και σε εθελοντικές έρευνες που συνδέονται με την τοπική πολιτιστική κληρονομιά. Επομένως, είναι ευρέως διαδεδομένη και εφαρμόσιμη, καθώς έχει σκοπούς πρακτικούς, πολιτικούς ή ιστορικούς.

Αυτή η επιτυχία είχε συνέπειες. Η σημασία του όρου «προφορική ιστορία» αποδυναμώθηκε, με αποτέλεσμα κάθε συνέντευξη να θεωρείται «προφορική ιστορία», και οι ιστορικοί δεν μπορούν πλέον να υποστηρίξουν ότι η μεθοδολογία της προφορικής ιστορίας προσιδιάζει στο επάγγελμά τους. Όμως, είναι σημαντικό να κάνουμε μια διάκριση μεταξύ προφορικής ιστορίας και άλλων μεθόδων συλλογής στοιχείων που βασίζονται στη διαδικασία της συνέντευξης. Η ποιοτική έρευνα, όταν συγκεντρώνονται στοιχεία μέσω συνεντεύξεων, μπορεί να θεωρηθεί στενός συγγενής της προφορικής ιστορίας, αλλά είναι δυνατόν να μη διαθέτει τον εξειδικευμένο χαρακτήρα μιας έρευνας που συνδέεται ιδιαίτερα με το παρελθόν. Παρομοίως, οι μέθοδοι συμμετοχικής παρατήρησης, όταν ο ερευνητής συμμετέχει σε μια κοινωνική δραστηριότητα η οποία μπορεί να χρησιμοποιεί συνεντεύξεις σαν ερευνητικό εργαλείο, δεν επικεντρώνονται πάντα στην ανάκληση αναμνήσεων του παρελθόντος.

Η επιτυχία στον χώρο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, αλλά και εκτός του ακαδημαϊκού χώρου, είχε ως σημαντικό αποτέλεσμα τη συνάντηση των θεωρητικών με εκείνους που ασκούν πρακτική από ένα ευρύ φάσμα οπτικών. Ο καθένας εισφέρει τη δική του γνώση. Το αποτέλεσμα είναι μια ακμαία και σταθερά αναπτυσσόμενη ερευνητική πρακτική, η οποία αξιοποιεί καινοτόμα συμπεράσματα από ένα ευρύ φάσμα επιστημονικών κλάδων. Γι' αυτόν τον λόγο στο βιβλίο αυτό παρατίθενται παραδείγματα από ποικίλα επιστημονικά πεδία πέραν της ιστορίας. Οι ιστορικοί που εφαρμόζουν και χρησιμοποιούν την προφορική ιστορία έχουν μάθει να αξιοποιούν διάφορα θεωρητικά εργαλεία και δανείζονται αναλυτικές τεχνικές από τη λογοτεχνία, τη γλωσσολογία, την ψυχολογία, την ανθρωπολογία, τη λογογραφία και τις τελεστικές τέχνες [performance arts], για να αναφέρουμε μόνο μερικές. Όπως προσφυώς αναφέρει ο Portelli, η προφορική ιστορία είναι διαπερατή και χωρίς όρια, είναι ένα «πολυσύνθετο είδος», το οποίο απαιτεί να σκεφτόμαστε με ευελιξία, διαμέσου και μεταξύ των ορίων ποικίλων επιστημονικών κλάδων, προκειμένου να αξιοποιήσουμε όσο το δυνατόν περισσότερο αυτή την πλούσια και σύνθετη [ιστορική] πηγή.²

Παρόλα αυτά είναι αναγκαίο ο ιστορικός να σκέφτεται με έναν διακριτό τρόπο σχετικά με την προφορική ιστορία. Το βιβλίο έχει σχεδιαστεί πρωτίστως για τους ιστορικούς, επίσης για ερευνητές διαφορετικών επιστημονικών κλάδων ή εκτός ακαδημαϊκού πλαισίου οι οποίοι χρησιμοποιούν προφορικές πηγές, καθώς και

για άτομα που πιθανόν ήδη διαθέτουν εμπειρία διεξαγωγής συνεντεύξεων αλλά επιθυμούν να αποκτήσουν μια γνώση των ερμηνευτικών προσεγγίσεων της ανάλυσης. Αυτό το βιβλίο δεν προσφέρει έναν πρακτικό οδηγό για τη διεξαγωγή συνεντεύξεων ή την οργάνωση ερευνών προφορικής ιστορίας. Πιστεύουμε ότι αν οι αναγνώστες ενδιαφερθούν για σχετικές πληροφορίες, θα τις βρουν σε πολλές εξαιρετικές έντυπες εκδόσεις που έχουν σχεδιαστεί γι' αυτόν τον σκοπό ή στο διαδικτυο-μερικές από αυτές αναφέρονται στο τέλος του βιβλίου (βλ. Περαιτέρω Ανάγνωση). Εντούτοις, η ουσία αυτού του βιβλίου βασίζεται στην πεποίθηση ότι δεν είναι δυνατόν να διαχωριστούν πρακτική και ανάλυση· ότι η διαδικασία της συνέντευξης δεν μπορεί να αποκοπεί από το αποτέλεσμα (η αφήγηση της προφορικής ιστορίας και η ερμηνεία της).

Σ' αυτό το σημείο απαιτείται κάποια διευκρίνιση σχετικά με την ορολογία που θα χρησιμοποιήσουμε. Ο όρος «προφορική ιστορία» αναφέρεται στην πρακτική της διεξαγωγής μιας συνέντευξης αλλά και σε όλα τα στάδια που ακολουθούν: την απομαγνητοφώνηση [transcription] και την ερμηνεία. Επίσης, αυτός που διεξάγει τη συνέντευξη θα αναφέρεται ως «ο ερευνητής»· παρομοίως, αυτός που παραχωρεί τη συνέντευξη είναι δυνατόν να αναφέρεται επίσης ως «ο ερωτώμενος» [πληροφορητής/τρια] ή «ο αφηγητής». Η «συνέντευξη» αναφέρεται στη διαδικασία της σε βάθος συνομιλίας σχετικά με το παρελθόν με κάποιον ζωντανό μάρτυρα. Η καταγραφή αναφέρεται στο ηχητικό ή οπτικοακουστικό προϊόν της συνέντευξης, το οποίο είναι δυνατόν να καταγραφεί σε αναλογική ή ψηφιακή μορφή. Η «απομαγνητοφώνηση» είναι η καταγεγραμμένη συνέντευξη σε γραπτή μορφή. Οι ορισμοί των διαφόρων θεωρητικών όρων υπάρχουν στα σχετικά κεφάλαια ή στο Ευρετήριο όρων.

Η τεκμηρίωση γεγονότων και η θεωρητική επεξεργασία

Η προφορική ιστορία έχει αλλάξει σημαντικά κατά τη διάρκεια μερικών δεκαετιών. Το διεθνές, πολυεπιστημονικό, πολυφωνικό, σίγουρο για τον εαυτό του και ώριμο κίνημα της προφορικής ιστορίας του 21ου αιώνα είναι μακρινός συγγενής της προφορικής ιστορίας της εποχής μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το οποίο αγωνίστηκε προκειμένου να καθιερωθεί στα πλαίσια μιας άκαμπτης επιστημονικής παράδοσης.³ Τις δεκαετίες του 1940, 1950 και 1960 στις ΗΠΑ, στο Ηνωμένο Βασίλειο, και ιδιαίτερα στις σκανδιναβικές χώρες η προφορική ιστορία αποτελούσε έναν ιδιαίτερο και περιορισμένο χώρο ακαδημαϊκής έρευνας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες δύο πρώιμες πρωτοβουλίες εξέφρασαν τις δύο όψεις της προφορικής ιστορίας στη χώρα αυτή. Στα τέλη της δεκαετίας του 1930 το New Deal Federal Wri-

ting Project (FWP) (ένα εγχείρημα που είχε σκοπό να προσφέρει εργασία σε άνεργους καλλιτέχνες και συγγραφείς στα χρόνια της Μεγάλης Ύφεσης) άρχισε να συγκεντρώνει αφηγήσεις ζωής απλών κατοίκων της χώρας. Το αποτέλεσμα ήταν μια διεθνική καταγραφή, χωρίς τη βοήθεια μαγνητοφώνου, της καθημερινής ζωής χιλιάδων Αμερικανών. Έχει περιγραφεί ως «μία από τις μαζικότερες έρευνες προφορικής ιστορίας που έγιναν ποτέ». Συμμετείχαν περισσότεροι από έξι χιλιάδες συγγραφείς και έδωσαν συνέντευξη περισσότεροι από δέκα χιλιάδες άνδρες και γυναίκες από όλες τις κοινωνικές και οικονομικές τάξεις της χώρας.⁴ Σε αντίθεση με την έρευνα αυτή, το πανεπιστήμιο Columbia ξεκίνησε το 1948 έρευνα προφορικής ιστορίας που διύθυνε ο ιστορικός Allan Nevins, με σκοπό να καταγραφούν, με τη βοήθεια μαγνητοφώνου, οι αναμνήσεις όσων «είχαν σημαντική κοινωνική σημασία ή όσων είχαν στενή σχέση με παγκόσμιους ηγέτες», η οποία θα μπορούσε να ονομαστεί προσέγγιση «από τη σκοπιά των 'επιφανών ανδρών' της ιστορίας».⁵

Η Βρετανία και οι σκανδιναβικές χώρες ακολούθησαν μια διαφορετική διαδρομή. Η επανέυρεση της προφορικής ιστορίας στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, μετά από δεκαετίες υποβάθμισης των προφορικών πηγών έναντι των γραπτών τεκμηρίων, βασίστηκε εν μέρει στην ευρωπαϊκή παράδοση της εθνολογικής και λαογραφικής συλλογής πληροφοριών—η οποία πάντα ευνοούσε τον προφορικό λόγο ως αποθετήριο της παράδοσης—και αργότερα στην εμφάνιση της κοινωνικής ιστορίας και της ιστορικής κοινωνιολογίας, οι οποίες εφάρμοσαν την προφορική ιστορία ως μέσο διάσωσης του λόγου των εργατών.⁶ Τη δεκαετία του 1980 η προφορική ιστορία είχε καταστεί η πλέον επίλεκτη (και αναγκαία) μεθοδολογία για τους ειδικούς που ενδιαφέρονταν να αποκαλύψουν τις εμπειρίες ομάδων που είχαν αγνοηθεί από την παραδοσιακή ιστορία: γυναίκες, ομοφυλόφιλοι και λεσβίες, εθνοτικές μειονότητες, καθώς και ομάδες ατόμων με φυσικές και μαθησιακές δυσκολίες, για να αναφέρουμε τις πιο γνωστές.

Όλα αυτά αποτέλεσαν σημαντικές εξελίξεις και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού και καθόρισαν την εγκαθίδρυση, όπως το γνωρίζουμε σήμερα, του γνωστικού αντικειμένου της προφορικής ιστορίας. Όμως, στην αρχή, όσοι την εφάρμοσαν εργάστηκαν στο περιθώριο του αντίστοιχου ακαδημαϊκού αντικειμένου τους ή εντελώς εκτός αυτού. Οι ερευνητές προφορικής ιστορίας της πρώιμης περιόδου ήταν συχνά διάσημοι. Στις ΗΠΑ, ο συγγραφέας και παρουσιαστής ειδήσεων Studs Terkel μετέφερε στο ευρύτερο κοινό την προφορική ιστορία μέσω των ραδιοφωνικών εκπομπών του (το Studs Terkel Show παρουσίασε—από το 1952 στο Σικάγο, στο WFMT—επί 42 έτη συνεντεύξεις με αμέτρητο αριθμό διασημοτήτων), αλλά και μέσω βιβλίων με θέματα που ποίκιλλαν, από τη [Μεγάλη] Ύφεση, τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τις συνθήκες εργασίας, μέχρι και τις φυλετικές σχέσεις, που βασίστηκαν σε συζητήσεις με απλούς πολίτες των ΗΠΑ.⁷ Στη Μεγάλη Βρετανία,

μία από τις εκδόσεις προφορικής ιστορίας με τη μεγαλύτερη απήχηση ήταν το βιβλίο του Ronald Blythe *Akenfield*, που κυκλοφόρησε το 1969, μια περιγραφή της ζωής σε ένα χωριό της Ανατολικής Αγγλίας, η οποία βασίστηκε σε συζητήσεις με αγρότες της περιοχής. Ο Blythe ήταν συγγραφέας, δεν ήταν ιστορικός, και αργότερα παραδέχτηκε ότι δεν ήταν καθόλου εξοικειωμένος με την πρακτική αυτού που αργότερα έγινε γνωστό ως προφορική ιστορία.⁸ Παρομοίως, οι μελέτες του George Ewart Evans για την αγροτική ζωή στην Αγγλία, ιδιαίτερα το *Ask the fellows who cut the hay* (1956), βασίστηκαν σ' αυτό που ονόμαζε «ομιλούμενη ιστορία». Όμως ο Evans ήταν κατά βάση, και κυρίως, συγγραφέας, δεν ήταν επαγγελματίας ιστορικός, και μόνο αργότερα θεωρήθηκε ο θεμελιωτής της βρετανικής προφορικής ιστορίας.⁹

Επιπλέον, σε πολλές χώρες η προφορική ιστορία εμφανίστηκε και βασίστηκε σε επιστημονικά πεδία και πανεπιστημιακά τμήματα που δεν έχουν σχέση με την ιστορία. Πράγματι, για κάποιο διάστημα οι επαγγελματίες ιστορικοί διατήρησαν αποστάσεις από την προφορική ιστορία, δεν την εμπιστεύονταν σαν έγκυρη ιστορική πηγή. Ταυτόχρονα, αντιμετώπιζαν με δυσπιστία όσους την ασκούσαν, πολλοί από τους οποίους δεν ανήκαν στον χώρο τους ή η πολιτική τους τοποθέτηση – συχνά συμπαθούντες της αριστεράς και εργαζόμενοι στα πλαίσια της κοινωνικής, εργατικής ιστορίας και, αργότερα, της φεμινιστικής ιστορίας – τους καθιστούσε μη αποδεκτούς συγκατοίκους των προασπιστών της επιστήμης τους. Ο συνδυασμός της πολιτικής τοποθέτησης των υπέρμαχων της προφορικής ιστορίας και των εφαρμογών της την τοποθετούσε στο περιθώριο της αντίστοιχης επαγγελματικής πρακτικής. Εκείνη την εποχή, προκειμένου να αποκτήσει κάποιο είδος ακαδημαϊκής νομιμοποίησης, η προφορική ιστορία μπορούσε να περιγραφεί, με βάση τον ορισμό του Ron Grele, ως «η διεξαγή συνέντευξης με αυτόπτες μάρτυρες γεγονότων του παρελθόντος με σκοπό την ιστορική ανασύνθεση [reconstruction]». ¹⁰ Κατά τις δεκαετίες 1970 και 1980 κυρίαρχη τάση στον χώρο της προφορικής ιστορίας ήταν η «ανασύνθεση της ιστορίας», η πρακτική της συνέντευξης προκειμένου να συγκεντρώσουμε στοιχεία σχετικά με το παρελθόν, τα οποία δεν μπορούν να αποκτηθούν από παραδοσιακές ιστορικές πηγές, συνήθως γραπτές, ή για να αποκαλυφθούν οι απόκρυφες ιστορίες ατόμων ή ομάδων, οι οποίες είχαν παραμείνει απαρατήρητες από τις επικρατούσες προσεγγίσεις. Αν και σήμερα ο συγκεκριμένος ορισμός της προφορικής ιστορίας θα μπορούσε να θεωρηθεί κάπως περιοριστικός, το ζήτημα της ανασύνθεσης παραμένει ακόμη και σήμερα βασικό (και θεμιτό) κίνητρο για πολλές έρευνες προφορικής ιστορίας.

Παρά την περιορισμένη της σημασία και τη μορφή της προφορικής ιστορίας ως «ιστορική ανασύνθεση» πολλοί ιστορικοί και κοινωνικοί επιστήμονες δεν την εμπιστεύονταν, επειδή βασιζόταν στη μνήμη, που τη θεωρούσαν αναξιόπιστη. Σε μια

εποχή όπου στην ιστορική έρευνα κυριαρχούσαν τα γραπτά έγγραφα, πίστευαν ότι η προφορική ιστορία δεν παράγει ελέγξιμα και μετρήσιμα δεδομένα, πως δεν ήταν μια επιστημονική κοινωνικο-επιστημονική μεθοδολογία, η οποία μπορούσε να ελεγχθεί ενδελεχώς. Έτσι οι περιθωριοποιημένοι πρωτοπόροι της προφορικής ιστορίας κατέβαλαν ιδιαίτερη προσπάθεια για να δικαιολογήσουν την πρακτική τους σε όσους τους αποκούσαν κριτική. Η επιβεβαίωση των πληροφοριών που αντλούσαν από τις προφορικές συνεντεύξεις ήταν ένας τρόπος να το επιτύχουν, διασταυρώνοντάς τις με γραπτές πηγές, για να απομονώσουν την αλήθεια από την επινόηση, να εντάξουν ευρύτερα το υλικό τους και να ελέγξουν την εσωτερική του συνοχή, προκειμένου το προφορικό υλικό να μπορεί να υποστηρίξει μια ενδελεχή εξέταση. Όσοι ασχολούνταν με την προφορική ιστορία, πρωτίστως σε ένα κοινωνικο-επιστημονικό πλαίσιο, τους απασχόλησε η αντιπροσωπευτικότητα των δεδομένων που συγκεντρώναν, και πρότειναν τη χρήση επιστημονικών μεθόδων δειγματοληψίας. Επίσης, κατέβαλαν επίπονες προσπάθειες προκειμένου να διαθέτουν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ατόμων από τα οποία θα πάρουν συνέντευξη. Στους πληροφορητές αποδίδονταν κάποιοι αριθμοί, για να υποδηλώσουν επιστημονικές κατηγοριοποιήσεις, και στις μελέτες αυτές επικρατούσε μια ψευδο-επιστημονική αύρα.¹¹ Είναι ενδιαφέρον ότι στο *Akenfield* του Blythe ασκήθηκε κριτική όχι μόνο από τους ιστορικούς. Οι μη ιστορικοί θεώρησαν ότι δεν περιείχε επαρκή «δεδομένα» για να πειστούν οι αναγνώστες. Ακόμη σκληρότερη κριτική άσκησαν ιστορικοί που ήρθαν από την παράδοση της κοινωνικο-επιστημονικής προσέγγισης, κατηγορώντας το *Akenfield* για «καλλιτεχνική υφή» [artistry] του κειμένου. Ο κοινωνικός ιστορικός Howard Newby, ειδικός στην αγγλική αγροτική ζωή, σχολίασε: Αν όλοι οι ιστορικοί που ασκούν την προφορική ιστορία απολάμβαναν τέτοιας καλλιτεχνικής ελευθερίας, τι θα κατέληγε τελικά να είναι η προφορική ιστορία; Τις πιο ευχάριστη, πιο απολαυστική στην ανάγνωση, όμως σίγουρα όχι ιστορία». ¹² Ο Paul Thompson, ο οποίος είναι γενικά αποδεκτός ως ο πατέρας της βρετανικής προφορικής ιστορίας, αμφισβήτησε την αυθεντικότητα και την αξιοπιστία των ιστορικών που παραθέτει ο Blythe, περιγράφοντάς τα ως «ελάχιστα προσεκτική επιστήμη», κυρίως επειδή ο συγγραφέας προσέγγισε το υλικό του με λογοτεχνικό και δημιουργικό τρόπο και όχι ακολουθώντας τους κανόνες της πρακτικής της προφορικής ιστορίας που επικρατούσαν εκείνη την εποχή. ¹³ Αν η πρακτική της προφορικής ιστορίας δεν βασιζόταν στην καθαρότητα της κοινωνικής επιστήμης, η οποία περιλαμβάνει την προσεκτική και ακριβή καταγραφή των συνεντεύξεων και την πιστή αναπαραγωγή του προφορικού λόγου, τότε η μέθοδος θεωρείτο μάλλον λογοτεχνική και δημιουργική παρά ιστορική και αξιόπιστη.

Σήμερα, εξακολουθούν να υπάρχουν εσωτερικές συγκρούσεις και κριτική της αξίας και αξιοπιστίας της προφορικής ιστορίας, καθώς και προβληματισμός σχε-

τικά με την αντιπροσωπευτικότητα όσων παραχωρούν συνεντεύξεις. Όμως, από τη δεκαετία του 1980 οι ερευνητές προφορικής ιστορίας αντί να προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τους επικριτές στο δικό τους έδαφος (ελέγχοντας την αξιοπιστία και χρησιμοποιώντας τεράστια δείγματα των πληροφορητών), αποπνέουν πολύ περισσότερη αυτοπεποίθηση. Αισθάνονται βέβαιοι για την ιδιαιτερότητα της πρακτικής τους, αποδεχόμενοι ότι η προφορική ιστορία είναι μια υποκειμενική μεθοδολογία που βασίζεται στην προφορικότητά της και ότι οι μνημονικές αφηγήσεις χαρακτηρίζονται από ενδεχομενικότητα και συχνά από ρευστότητα. Γι' αυτό, τελικά υποστηρίζουν ότι οι προφορικές πηγές πρέπει να αντιμετωπίζονται με βάση διαφορετικά κριτήρια σε σχέση με τα παραδοσιακά τεκμήρια, χωρίς αυτό να επηρεάζει στο παραμικρό την αξιοπιστία και χρησιμότητά τους.¹⁴ Σταδιακά, όσοι ασχολούνται με την προφορική ιστορία έχουν καταστεί άξιοι και ευφάνταστοι ερμηνευτές του υλικού τους.

Αν θέλουμε να εντοπίσουμε το χρονικό σημείο όπου όσοι ασχολούνται με την προφορική ιστορία άρχισαν να εγκαταλείπουν την αμυντική στάση τους και άρχισαν να ορίζουν εκ νέου την προφορική ιστορία σαν μια αναλυτική πρακτική και όχι σαν μια μέθοδο ανάκτησης, ήταν το 1979, όταν εκδόθηκε το σημαντικό άρθρο της ιταλίδας ιστορικού Luisa Passerini «Εργασία, ιδεολογία και συναίνεση υπό τον ιταλικό φασισμό».¹⁵ Σ' αυτό το αξιωματικότερο κείμενο η Passerini παραδέχτηκε ότι η προφορική ιστορία είχε επιτύχει σε δύο πράγματα: στην αντιμετώπιση της κριτικής σχετικά με την αξιοπιστία των προφορικών πηγών και στο ότι διεύρυνε τα όρια της ιστορικής έρευνας επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον σε περιοχές της ιστορικής εμπειρίας οι οποίες μέχρι τότε είχαν αγνοηθεί. Όμως επισήμανε τους κινδύνους που συνδέονται με την τάση αυτού που ονόμασε «αβασάνιστο εκδημοκρατισμό», σύμφωνα με την οποία η προφορική ιστορία θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι προσφέρει βήμα στους καταπιεσμένους, καθώς και τον κίνδυνο να αντικαταστήσει το «ανοικτό πνεύμα με τη δημαγωγία».¹⁶ Υποστήριξε ότι έτσι θα υπήρχε κίνδυνος να μετατραπεί η προφορική ιστορία σε ένα «εναλλακτικό γκέτο».¹⁷ Η Passerini προέτρεψε την κοινότητα της προφορικής ιστορίας να υπερβεί την απλή συγκέντρωση προφορικών πηγών με σκοπό την αποκόμιση πληροφοριών, χωρίς να αγνοεί τη συμβολή των τελευταίων στην ανασύνθεση της ιστορίας. Αυτό που ήταν σημαντικό ήταν η κατανόηση της σημασίας των προφορικών αφηγήσεων. «Πάνω απ' όλα», έγραψε, «δεν θα πρέπει να αγνοούμε ότι το πρωτογενές υλικό της προφορικής ιστορίας δεν αποτελείται μόνο από πραγματολογικά στοιχεία αλλά είναι πρωτίστως πολιτισμική έκφραση και αναπαράσταση, συνεπώς περιέχει όχι μόνο κυριολεκτικές αφηγήσεις αλλά και τις διαστάσεις της μνήμης, της ιδεολογίας και των υποσυνείδητων επιθυμιών».¹⁸

Το άρθρο αυτό ανήγγειλε τη μετατόπιση της προφορικής ιστορίας από τον χώρο των κοινωνικών επιστημών στον χώρο της πολιτισμικής ιστορίας. Το σάλπισμα

της Passerini για ένα νέο είδος προφορικής ιστορίας βασίστηκε στις βιοαφηγήσεις (life stories) που είχε συγκεντρώσει από συνεντεύξεις με δύο γενιές ιταλών εργατών, που είχαν γεννηθεί πριν από το 1910 και μεταξύ 1910 και 1925. Το ιστοριογραφικό πλαίσιο ήταν μια συζήτηση σχετικά με τη στάση της ιταλικής εργατικής τάξης απέναντι στον φασισμό. Από τις συνεντεύξεις που πήρε αναδείχθηκαν κάποια ενδιαφέροντα ευρήματα, δηλαδή ότι όταν έκανε ερωτήσεις σχετικά με τη φασιστική εποχή οι ερωτώμενοι αντιδρούσαν με αυτό που ονόμασε «άσχετες ή αντιφατικές απαντήσεις».¹⁹ Οι άσχετες απαντήσεις χαρακτηρίστηκαν από σιωπή σχετικά με το έληγμα του φασισμού, ιδιαίτερα αναφορικά με την προπολεμική περίοδο διακυβέρνησης από το φασιστικό κόμμα. Οι αντιφατικές απαντήσεις συνδέονταν με βιοαφηγήσεις που εμφανίζονταν να μη συνάδουν με γνωστά ιστορικά γεγονότα. Η Passerini υποστήριξε ότι οι προφορικές πηγές βασίζονται στην υποκειμενικότητα – δεν είναι στατικές αναμνήσεις του παρελθόντος αλλά αποτελούν μνήμες που έχουν υποστεί εκ νέου επεξεργασία με βάση τις εμπειρίες και πολιτικές τοποθετήσεις του ερωτώμενου. Αν δεχτούμε αυτή την άποψη, τότε αυτός που ασκεί την προφορική ιστορία είναι υποχρεωμένος να προβληματιστεί ιδιαίτερα σχετικά με το πώς και το γιατί παράγονται αυτές οι αφηγήσεις – σχετικά με το πολιτισμικό περιβάλλον της μνήμης (όταν συνέβησαν τα γεγονότα) και της ενθύμησης (όταν αυτά ανακαλούνται).²⁰

Πολύ σύντομα αυτή η νέα αλλαγή κατεύθυνσης της προφορικής ιστορίας προς τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνονται οι αφηγήσεις ζωής κυριάρχησε στην ακαδημαϊκή πρακτική και στον σχετικό διάλογο. Οι ιστορικοί που πρωτοπαύστως προχώρησαν σε έναν αναθεωρημένο ορισμό αυτού που όλοι κάναμε. *Είτε τα λόγια του Schrage:*

Η συζήτηση για τα γεγονότα είναι κάτι πολύ περισσότερο από στοιχεία που εξηγούν την παραγωγή της ιστορίας: είναι, επίσης, αφ' εαυτής, μια πολιτισμική παραγωγή, μια μορφή επικοινωνίας, μια ανάδυση νοημάτων, η οποία συνδέει το παρελθόν με το παρόν.²¹

Με άλλα λόγια, ενώ η προφορική ιστορία παράγει χρήσιμο υλικό, υπό τη μορφή περιγραφών και γεγονυσιολογικών πληροφοριών, έχει ιδιαίτερη σημασία η καθημερινή προφορική αφήγηση, επειδή αποτελεί έναν τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι διατυπώνουν υποκειμενικές εμπειρίες για το παρελθόν μέσα από το πρίσμα του παρόντος. Ο Ron Grele το διατυπώνει ως εξής: οι συνεντεύξεις μάς λένε «όχι απλώς τι συνέβη αλλά τι πιστεύουν οι άνθρωποι ότι συνέβη και πώς το έχουν εσωτερικεύσει και ερμηνεύσει».²² Η προσωπική μαρτυρία που παράγεται σε μια συνέντευξη μεσολαβεί μεταξύ προσωπικής μνήμης και κοινωνικού κόσμου. Ακριβώς σε σχέση με αυτό το σημείο τη δεκαετία του 1980 οι ιστορικοί διαπίστωσαν ότι για να κατανοήσουν τι ακριβώς συμβαίνει σε μια συνέντευξη έπρεπε να διαμορφώσουν ένα ερ-

μνηευτικό πλαίσιο, κυρίως με βάση άλλα γνωστικά πεδία. Ως γνωστικό πεδίο η ιστορία δεν ήταν επαρκώς εξοπλισμένη θεωρητικά για να εκτιμήσει την ανάπτυξη της τεχνικής της συνέντευξης προφορικής ιστορίας, με τους ερευνητές να κάνουν έρευνα πεδίου προκειμένου να δημιουργήσουν τις δικές τους πηγές μέσω μιας συζήτησης με ένα ζωντανό υποκείμενο. Για να ασχοληθούν σοβαρά με τα ποικίλα στοιχεία που παρουσιάζονται στη συνάντηση με τους πληροφορητές τους, οι ερευνητές προφορικής ιστορίας χρησιμοποίησαν θεωρίες από άλλα γνωστικά πεδία. Περιλάμβαναν θεωρίες για την υποκειμενικότητα, τη μνήμη, τη χρήση της γλώσσας, τις δομές αφήγησης και τις μορφές επικοινωνίας, όπως επίσης και ζητήματα εξουσίας και αισθητικής. Αυτά θα εξερευνήσουμε στα κεφάλαια που ακολουθούν.

Από τη δεκαετία του 1960 η προφορική ιστορία έχει μετασχηματιστεί από μια πρακτική με κύριο σκοπό τη συγκέντρωση υλικού σχετικά με το παρελθόν σε ένα περίπλοκο και αυτόνομο θεωρητικό αντικείμενο. Παραδείγματα και από τις δύο πλευρές του φάσματος εικονογραφούν την απόσταση που διανύθηκε. Το βιβλίο της Elizabeth Roberts, ιστορικού που ασχολήθηκε με την ιστορία των Αγγλίδων (*A woman's place: An oral history of working-class women, 1890-1940*) αποτελεί εξαιρετικό παράδειγμα «ανάκτησης της ιστορίας» [recovery history]. Πρόκειται για μια επισκόπηση της ζωής των γυναικών στη Βόρεια Αγγλία που βασίστηκε σε περισσότερες από εκατό συνεντεύξεις –χρησιμοποιώντας ποιοτικά δεδομένα ως πρωτογενές αποδεικτικό υλικό–, για να περιγράψει και να ερμηνεύσει τη ζωή απλών γυναικών αλλά και για να αποδείξει ότι οι γυναίκες αυτές δεν θεωρούσαν τη φτώχεια τους και την έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης ως αποτέλεσμα διακρίσεων σε σχέση με το φύλο.²³ Η Roberts ήταν μια έμπειρη και πρωτοπόρα ερευνήτρια προφορικής ιστορίας, που οδηγήθηκε στην εν λόγω μέθοδο προκειμένου να μελετήσει τη ζωή των γυναικών της εργατικής τάξης, οι οποίες σπανίως εμφανίζονταν στις συνήθεις ιστορικές αναφορές, και των οποίων η καθημερινή ζωή είχε αφήσει ελάχιστα ίχνη σε γραπτά τεκμήρια. Όμως, δεν λαμβάνει υπόψη ζητήματα που συνδέονται με το πώς οι ερωτώμενες διαμόρφωναν τις αφηγήσεις τους, εκτός από το ότι σημείωνε, στο *Women and families*, ότι όλες οι πηγές περιέχουν και προκαταλήψεις.²⁴ Η δουλειά της Roberts είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα πλήρους αξιοποίησης της ανάκτησης της ιστορίας από την προφορική ιστορία.

Αντιθέτως, η δουλειά του Daniel James, *Doña Maria's story: Life history, memory and political identity*, που εκδόθηκε το 2000, είναι η μελέτη μιας εργατικής κοινότητας στη σύγχρονη Αργεντινή που επικεντρώνεται στη μαρτυρία μιας γυναίκας και αποτελείται από μια σειρά από ερμηνευτικά δοκίμια τα οποία ασχολούνται με κεντρικούς θεωρητικούς προβληματικούς, που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε την ατομική εμπρόθετη δράση [agency], την έμφυλη εμπειρία και την εργατική πολιτική της χώρας. Ο James επιτυγχάνει να προσφέρει νέα εμπειρικά δεδομένα σχε-

τικά με τη βιομηχανία συσκευασίας κρέατος, η οποία βρίσκεται στο κέντρο της μελέτης, τον συνδικαλισμό και τον περονισμό στη Λατινική Αμερική, μέσω μιας αυθεντικής ανάλυσης της προφορικής ιστορίας ως διακριτής μεθοδολογίας. Για τον λόγο

[...] οι αφηγήσεις ζωής αποτελούν πολιτισμικές κατασκευές που βασίζονται σε έναν ιδιαίτερο λόγο, ο οποίος δομείται με βάση τις συμβάσεις σχετικά με την κοινωνική τάξη και το φύλο. Επίσης, αξιοποιούν ένα ευρύ φάσμα πιθανών ρόλων, αυτοαναπαραστάσεων και διαθέσιμων τεχνικών αφήγησης. Έτσι, πρέπει να μάθουμε να ερμηνεύουμε αυτές τις ιστορίες, τα σύμβολα και τη λογική που εμπεριέχουν, αν θέλουμε να κατανοήσουμε τη βαθύτερη σημασία τους και να αναγνωρίσουμε την πολυπλοκότητα που διαπιστώνουμε στη ζωή και στις εμπειρίες αυτών που τις αφηγούνται.²⁵

Η δουλειά του James αξιοποιεί με αριστοτεχνικό τρόπο την προφορική ιστορία για να αποκαλύψει νέα δεδομένα, αλλά αποτελεί και παράδειγμα των τρόπων με τους οποίους η ευαίσθητη ανάλυση προσωπικών μαρτυριών μπορεί να οδηγήσει σε μια βαθύτερη και καλύτερη κατανόηση του πώς οι άνθρωποι ανακαλούν, επιβεβαιώνονται και ανακατασκευάζουν το παρελθόν στο παρόν.

Η δουλειά των Roberts και James αποτελεί μέρος του αντικειμένου της προφορικής ιστορίας και, αν και οι αναλύσεις τους μπορεί να μην έχουν πολλά κοινά στοιχεία, μοιράζονται την ίδια προσήλωση στην αξία της προφορικής μαρτυρίας και στις πρακτικές της προφορικής ιστορίας. Σήμερα η προφορική ιστορία είναι μια σύνθεση που εμπεριέχει ένα ευρύ και ποικίλο φάσμα ερευνητών, από ακαδημαϊκούς έως ακτιβιστές, από άτομα που απασχολούνται στον τομέα της υγείας μέχρι εθελοντές στον τρίτο κόσμο. Πρόκειται για ένα διεθνές κίνημα, ενεργό σε όλες τις ηπείρους, σε αμφίδρομη διεθνή επικοινωνία, από τα ανεπτυγμένα μετα-βιομηχανικά κράτη μέχρι κάποια από τα φτωχότερα, και το αντίστροφο. Αυτό που ενώνει όλους τους ερευνητές της προφορικής ιστορίας είναι η δέσμευση να υιοθετούν τις καλύτερες πρακτικές στη διεξαγωγή συνεντεύξεων, στην απομαγνητοφώνηση και στη σχέση τους με τους αφηγητές. Χωρίς αμφιβολία, όλοι μοιράζονται και τη συζήτηση που προσφέρει μια σειρά συνεντεύξεων για τους σκοπούς μιας νέας έρευνας, μια πραγματική απόλαυση από την επικοινωνία με ανθρώπους σε σχέση με το παρελθόν, και για πολλούς αυτή η απασχόληση κινητροδοτείται και από τη διεκδίκησή τους για κοινωνική ή πολιτική αλλαγή. Ενώ κάποιες από τις πιο δυσνόητες ή φιλοσοφικές ερμηνευτικές τάσεις πιθανόν να μην ελκύουν το ενδιαφέρον όλων των ερευνητών της προφορικής ιστορίας, υπάρχει η αίσθηση ότι τόσο αυτή που αναζητούν την τεκμηρίωση γεγονότων όσο και εκείνοι που κατασκευάζουν θεωρίες μπορούν να συμβιώσουν αρμονικά στην κοινότητα της προφορικής ιστορίας.

Τι ερμηνεύουμε;

Η προφορική ιστορία υφίσταται υπό τέσσερις μορφές: η πρωτότυπη προφορική συνέντευξη, η ηχογραφημένη ή βιντεοσκοπημένη εκδοχή της συνέντευξης, το απομαγνητοφωνημένο κείμενο και η ερμηνεία του υλικού της συνέντευξης. Πρόκειται για διακριτές μορφές, και ο ιστορικός ακούει και διαβάζει διαφορετικές εκδοχές της αφήγησης χρησιμοποιώντας καθεμία από αυτές προκειμένου να δημιουργήσει μια άλλη –την ερμηνεία–, σε μια αλυσίδα εκδοχών. Σε κάθε κρίκο της αλυσίδας αναφύονται κάποια πρακτικά ζητήματα, τα οποία επηρεάζουν την ερμηνεία.

Ασφαλώς, υπάρχουν κάποιες σημαντικές αποφάσεις που πρέπει να πάρει εκ προοιμίου ο ερευνητής πριν να προχωρήσει στις συνεντεύξεις, οι οποίες αναμφισβήτητα θα έχουν συνέπειες στο είδος του υλικού που θα συλλεγεί, το οποίο με τη σειρά του θα επηρεάσει τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις που θα υιοθετηθούν. Εδώ δεν ασχολούμαστε με όλα αυτά τα στοιχεία. Υπάρχουν εξαιρετικοί οδηγοί για τον σχεδιασμό ερευνών, οι οποίοι περιλαμβάνουν οδηγίες σχετικά με την επιλογή των ατόμων από τα οποία θα ληφθούν συνεντεύξεις, τη μορφή της συνέντευξης, καθώς και για ζητήματα εξοπλισμού, μερικά από τα οποία περιέχονται στον οδηγό για Περαιτέρω Ανάγνωση, στο τέλος του βιβλίου.

Η συνέντευξη

Κατά περίεργο τρόπο συχνά η ίδια η συνέντευξη απολαμβάνει της μικρότερης προσοχής στη θεωρία της προφορικής ιστορίας. Είναι αξιομνημόνευτη η ρήση της Oakley ότι «το να παίρνεις συνέντευξη είναι σαν τον γάμο: όλοι γνωρίζουν περί τίνος πρόκειται, η συντριπτική πλειοψηφία το διαπράττει, και παρόλα αυτά πίσω από κάθε κλειστή πόρτα υπάρχει ένας ολόκληρος κόσμος από μυστικά».²⁶ Όσοι ασκούν την προφορική ιστορία συχνά δυσκολεύονται να περιγράψουν λεπτομερώς όλες τις συνεντεύξεις που έχουν πάρει καθώς και τη φύση τους (επίσημες ή μη, με ερωτηματολόγιο ή όχι κ.ο.κ.), επειδή πολλά από όσα πραγματικά συμβαίνουν σε μια συνέντευξη δεν καταγράφονται. Συμβαίνουν πολλά μεταξύ των δύο μερών πριν να πραγματοποιηθεί η συνέντευξη, όταν υπάρχουν λανθάνουσες αλληλοεπιδράσεις οι οποίες δεν παρουσιάζονται σωστά ή δεν παρουσιάζονται καθόλου κατά τη γραπτή καταγραφή, και παρόλα αυτά ελάχιστοι ιστορικοί αναφέρονται με ειλικρίνεια στις εμπειρίες που αποκόμισαν από τις συνεντεύξεις. Η συνέντευξη αποτελεί μια επικοινωνιακή σχέση στην καρδιά της πρακτικής μας, η οποία είναι εντελώς διαφορετική από τα περισσότερα ζητήματα που θα αντιμετωπίσει ένας ιστορικός σε σχέση με μια ιστορική πηγή. Πράγματι, ο ιστορικός που δημιουργεί τη δική του πηγή σε συνεργασία με ένα ζωντανό άτομο μοιάζει να μην έχει καμιά σχέση με τη συνηθισμένη εμπειρία του ιστορικού που κάθεται σε ένα αρ-

χίο και διαβάζει πρωτογενή αρχειακά έγγραφα. Όλοι γνωρίζουμε ότι η ανάπτυξη μιας καλής «χημείας» με τον αφηγητή μας είναι δυνατόν να κάνει την απόλυτη διαφορά, και ότι, αντιστρόφως, μια κακή διαπροσωπική σχέση μπορεί να ακυρώσει μια συνέντευξη. Από την εφαρμογή της τεχνικής των συνεντεύξεων σε οποιαδήποτε α' όλο τον κόσμο γνωρίζουμε ότι η δυναμική των συνεντεύξεων, όπως την κατανοούσε στον ανεπτυγμένο δυτικό κόσμο, είναι δυνατόν να μην μπορεί να εφαρμοστεί σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια.²⁷ Έτσι η ίδια η συνέντευξη δεν αποτελεί απλώς ένα μέσο για να επιτύχουμε έναν σκοπό, αποτελεί ένα επιπικοινωνιακό γεγονός. Και ως τέτοιο απαιτεί να τη μελετήσουμε θεωρητικά.

Τα τελευταία χρόνια έχει επανέλθει στο προσκήνιο η σχέση που αναπτύσσεται στις συνεντεύξεις, επειδή οι ερευνητές δέχονται πλέον ότι η προφορική ιστορία είναι ένα εγχείρημα που βασίζεται στη συνεργασία, είναι το αποτέλεσμα της σχέσης μεταξύ αυτού που παίρνει και αυτού που παραχωρεί τη συνέντευξη. Σε μια συνέντευξη εμπλέκονται δύο μέρη, που σημαίνει ότι αντιπαρατίθενται δύο κόσμοι ή υποκειμενικότητες. Αυτά η αντιπαράθεση μπορεί να έχει ποικίλες μορφές –βαθιά επικοινωνία, ευγενική εκτίμηση, συγκρατημένη αμυντική αντιμετώπιση ή ουσιαστική έλλοψη συνεννόησης και απομόνωση. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος έχει καθιεώσει την προσοχή στον ρόλο των υποκειμενικότητων στη διάρκεια της συνέντευξης (για να το θέσουμε απλά, στις ταυτότητες που υιοθετούν τα δύο μέρη) –συμπεριλαμβανομένων παράγοντες που πιθανόν να επηρεάζουν τη σχέση τους, όπως η κοινωνική τάξη και το φύλο, η ηλικία, η εθνοτική καταγωγή και άλλες μεταβλητές – και στην εκτίμηση του τρόπου με τον οποίο τα παραπάνω επηρεάζουν την αφήγηση του πληροφορητή.²⁸ Ο Portelli έχει περιγράψει τη συνέντευξη σαν μια «ουσιαστική ανταλλαγή» που λαμβάνει χώρα σε πολλά επίπεδα.²⁹ Συνήθως δεν είναι μια συνέντευξη απλών ερωταποκρίσεων αλλά μια διαδικασία δούναί και λαβείν, όπου υπάρχει συνεργασία και συχνά σύμπραξη, η οποία περιλαμβάνει ανταλλαγή πληροφοριών και αυτοβιογραφικών αναπολήσεων, γεγονότων και συναισθημάτων. Με δεδομένη την περιπλοκότητα της συνέντευξης, μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα η διαδικασία μέσω της οποίας παράγεται το υλικό της προφορικής ιστορίας.

Ο Daniel James είναι ένας από τους λίγους ερευνητές προφορικής ιστορίας που έχει αναφερθεί με ειλικρίνεια στις δυσκολίες που αντιμετώπισε σε κάποιες περιπτώσεις, όταν έπαιρνε συνεντεύξεις από τα μέλη μιας εργατικής κοινότητας στην Αργεντινή. Σημειώνει ότι κατά τη διάρκεια μιας συνέντευξης ο ρόλος του ως ερευνητή αμφισβητήθηκε από τον ερωτώμενο, ο οποίος δεν ήταν προετοιμασμένος να συμμετάσχει με τους όρους που του έθεσε. Ο James παραδέχεται ότι «πιάστηκε αημετώπιμος», δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει με υπομονή και ψυχραιμία τις απόψεις του συγκεκριμένου ατόμου, ότι οι υλικές συνθήκες υπό τις οποίες γινόταν η συνέντευξη –μια παγωμένη ημέρα σε ένα κρύο και ζοφερό σπίτι– δεν βοήθησαν

να διεξαχθεί η συνέντευξη όπως την είχε φανταστεί, και ότι κατά τη διάρκειά της «είχε την αίσθηση ότι είχε εισβάλει σε ένα εσωτερικό δράμα μεταξύ του ερωτώμενου και της γυναίκας του.³⁰ Ο James καταλήγει: «Αισθάνθηκα ότι ήμουν ένας πδο-νοβλεψίας, και η αίσθηση αυτή ήταν ιδιαίτερα δυσάρεστη. Φυσικά, εκείνος το κατάλαβε και σύντομα η συνέντευξη τερματίστηκε».³¹ Εκ των υτέρων, ο James ερμήνευσε ως εξής τη συγκεκριμένη κατάσταση: αποφάσισε ότι εν μέρει ήταν μια δυσάρεστη εμπειρία, επειδή δεν μπορούσε να δεχθεί απόψεις του συγκεκριμένου ατόμου για την πολιτική κατάσταση στην Αργεντινή —«ένα είδος έντονα θρησκευτικού δεξιού Περονισμού». Όμως, ίσως πιο σημαντική ήταν η αναγνώριση ότι μια ακαδημαϊκά οργανωμένη συνέντευξη δεν ήταν το κατάλληλο πλαίσιο.³² Η ροπή του James για «επιθετική παρέμβαση» στην αναζήτηση ιστορικών πληροφοριών υπονόμωσε τη σχέση.³³

Βέβαια, ίσως είναι πιο πιθανό να μας απασχολήσει η δυναμική μιας συνέντευξης όταν οι απαντήσεις που παίρνουμε είναι διαφορετικές απ' ό,τι αναμέναμε, παρά όταν η συζήτηση διεξάγεται κανονικά. Δεν έχουμε ίσως πολλά να πούμε για μια συνέντευξη όπου οι δύο πλευρές τα πηγαίνουν καλά, μοιράζονται ιστορίες, πίνουν μαζί κάποιο αναψυκτικό και χωρίζουν σαν καλοί φίλοι. Όμως στην περίπτωση αυτή θα πρέπει, τουλάχιστον, να διακρίνουμε ότι οι ερωτώμενοι συμμορφώνονται με ό,τι αναμέναμε, ότι διαθέτουν κάποια γνώση του ρόλου που τους ζητάμε να αναλάβουν και ότι, σε μερικές περιπτώσεις, καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για να προσφέρουν στον ερευνητή αυτό το οποίο πιστεύουν ότι θέλει να μάθει. Μια «επιτυχημένη» συνέντευξη —μια συνέντευξη που πιθανόν παράγει μια ωραία, ολοκληρωμένη αφήγηση, που διαθέτει μια ισορροπία στην παροχή πληροφοριών και τον στοχασμό— είναι πιθανό να είναι αποτέλεσμα κοινών αξιών μεταξύ των δύο μερών, μιας καλής συνεργασίας, καθώς και της επιθυμίας του ερευνητή να επιτρέψει στον ερωτώμενο να διαμορφώσει την αφήγησή του αποφεύγοντας μη αναγκαίες διακοπές. Μια «αποτυχημένη» συνέντευξη —μια συνέντευξη που δεν καταφέρνει να παρουσιάσει μια ολοκληρωμένη αφήγηση, στην οποία ο ερωτώμενος δίνει σύντομες ή καθαρά πραγματολογικές απαντήσεις, χωρίς καμία επεξεργασία ή σχολιασμό— πιθανόν να οφείλεται σε μια κακή σχέση μεταξύ των δύο μερών, σε έλλειψη συναισθηματικής εμπλοκής ή σχέσης εμπιστοσύνης, και στην απουσία κατανόησης και από τις δύο πλευρές. Φυσικά, αυτοί οι ορισμοί είναι μάλλον υποκειμενικοί ορισμοί της επιτυχίας και της αποτυχίας, όμως πολλοί θα συμφωνούσαν ότι η σχέση που διαμορφώνεται στο πλαίσιο της συνέντευξης (μαζί με μια καλή προετοιμασία) αποτελεί το κλειδί για να αποσπάσουμε μια επιτυχημένη αφήγηση. Στην πράξη, κάθε συνέντευξη προσφέρει τη δυνατότητα μιας ανάλυσης, και όλες οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις που περιγράφονται σ' αυτό το βιβλίο σε κάποιον βαθμό βασίζονται στη σχέση που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της συνέντευξης.

Η ηχογράφηση και το απομαγνητοφωνημένο κείμενο

Αν και οι ερευνητές προφορικής ιστορίας σήμερα επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στη σχέση που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της συνέντευξης, και έχουν γράψει με ευαισθησία για την περιπλοκότητα της δυναμικής της, η κύρια και σε βάθος αναλυτική δουλειά γίνεται με τη βοήθεια της ηχογραφημένης/μαγνητοσκοπημένης εκδοχής της συνέντευξης και της γραπτής καταγραφής της. Η απομαγνητοφώνηση —από κασέτα ή ηλεκτρονικό αρχείο— απαιτεί χρόνο και είναι δύσκολη, όμως είναι χρήσιμη για τον ερευνητή. Μια καλή ηχογράφηση —η οποία καταγράφει καθαρά τα όσα διαμείβονται— διευκολύνει τη γραπτή καταγραφή. Έτσι, για πρακτικούς λόγους οι περισσότεροι ερευνητές συνήθως κάνουν την ερμηνευτική τους ανάλυση με τη βοήθεια του απομαγνητοφωνημένου κειμένου (αν και συχνά σε συνδυασμό με το προϊόν της μαγνητοφώνησης), και η αυθεντικότητα του κειμένου αυτού, ο βαθμός της ακρίβειας με την οποία αποδίδει το πρωτότυπο υλικό, έχει ιδιαίτερη σημασία. Στα πρώτα βήματα της προφορικής ιστορίας διατυπώθηκαν αδιάσειστα επιχειρήματα για να υποστηριχθεί η διατήρηση της ακεραιότητας του προφορικού λόγου κατά τη διαδικασία της μεταφοράς του σε κείμενο. Σε μία μελέτη που τιτλοφορείται «The perils of the transcript» ο Raphael Samuel έκανε θερμή έκκληση για πιστή γραπτή καταγραφή, διότι «ο ρόλος αυτού που συλλέγει τις εκφερόμενες λέξεις [...] είναι του αρχειοθέτη, όπως και του ιστορικού».³⁴ Σύμφωνα με την άποψη αυτή, το να αγνοούνται ο ρυθμός και οι ατέλειες του προφορικού λόγου, το να απαλοφώνονται εντελώς, ή να διορθώνονται οι λεκτικές ιδιαιτερότητές τους, το να αγνοείται η διάλεκτος και να ερμηνεύει ο ερευνητής αυθαίρετα όσα λέει ο ερωτώμενος, όλα αυτά μοιάζουν με βανδαλισμό.

Αυτοί οι προβληματισμοί εκφράζουν μια συγκεκριμένη στιγμή της πρακτικής της προφορικής ιστορίας, από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν η διατήρηση της αυθεντικότητας και η προσπάθεια να αποδοθεί όσο το δυνατόν καλύτερα ο προφορικός λόγος θεωρούνταν βασικές δεξιότητες του ερευνητή της προφορικής ιστορίας και επηρέασαν μια ολόκληρη γενιά ερευνητών. Το υποκείμενο κίνητρο ήταν η ειλικρινής δέσμευση να ακουστεί η φωνή των μη προνομιούχων, να ακουστεί η φωνή όσων στο παρελθόν είχαν φιμωθεί, μια προσήλωση στη δημοκρατική υφή της συνέντευξης και της ερευνητικής διαδικασίας, στην υποχρέωση του ερευνητή να κάνει σωστά τη δουλειά του. Σήμερα, όσοι ασκούν την προφορική ιστορία συχνά διδάσκονται να επιδιώκουν την κατά το δυνατόν συνεπέστερη αναπαραγωγή του λόγου του αφηγητή, επειδή η «πιστή αναπαραγωγή μάς οδηγεί ένα βήμα πιο κοντά στα πραγματικά δεδομένα, και η απόκλιση συνιστά λάθος».³⁵

Μια ακριβής και ολοκληρωμένη γραπτή καταγραφή μάς επιτρέπει να δούμε συνολικά μια συνέντευξη: τη μορφή, τον ρυθμό, τη ρέουσα υφή της ή, αντιθέτως, την

ασύνδετη φύση της. Επιπλέον, μια καταγραφή που επιτρέπει στον αναγνώστη να «ακούσει» τον αφηγητή, που κατορθώνει να εκφράσει τον ρυθμό του λόγου του, τη διάλεκτό του και τη γλωσσική ιδιοσυγκρασία του, μπορεί να είναι ανεκτίμητη, αν και αυτό δεν είναι εύκολο να επιτευχθεί. Η προσωπική εμπειρία μου από την απομαγνητοφώνηση συνεντεύξεων με άτομα που έχουν βαριά προφορά και χρησιμοποιούν την τοπική διάλεκτο με κάνει να πιστεύω ότι κάποιος που δεν ομιλεί την τοπική γλώσσα είναι απίθανο να μπορεί να μεταφέρει με ακρίβεια και συνέπεια τον προφορικό λόγο σε γραπτή μορφή. Η συνέντευξη που πήρα από την Agnes Leask από τα νησιά Shetland αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση. Παρόλο που μιλούσε με μια βαριά τοπική διάλεκτο, το απομαγνητοφωνημένο κείμενο διαβάζεται σαν ένα συνηθισμένο αγγλικό κείμενο, με εξαίρεση κάποιες ιδιοματικές εκφράσεις. Ίδου ένα σύντομο απόσπασμα, όπου η Agnes αναφέρεται στον πατέρα της:

[...] μέχρι τότε είχε ήδη δύο μικρά αγροκτήματα, φρόντιζε τον γέρο στο διπλανό αγρόκτημα, που του το είχε παραχωρήσει, και φυσικά εκείνες τις μέρες, όπως και σήμερα, όφειλες να έχεις ένα εισόδημα έξω από το αγρόκτημά σου. Το αγρόκτημα ήταν το σπίτι σου και ο τρόπος ζωής σου, η πηγή για το καθημερινό φαγητό σου, αν ήσουν τυχερός πουλούσες μερικά ζωντανά για να πληρώσεις το ενοίκιό σου και τέτοια πράγματα.^{36*}

Μια απομαγνητοφώνηση του λόγου της συγκεκριμένης γυναίκας η οποία έχει στρογγυλευτεί και τυποποιηθεί θα μπορούσε ακόμη και να μεταφράσει λέξεις της τοπικής διαλέκτου όπως *kye* και *bairms* στα αγγλικά τους ισοδύναμα (αγελάδες και παιδιά). Το Κεφάλαιο 7 προσφέρει παραδείγματα μεθόδων απομαγνητοφώνησης, οι οποίες αποσκοπούν όχι απλώς να μεταφράσουν τις λέξεις που προφέρονται αλλά και τα μη λεκτικά γλωσσολογικά στοιχεία της συνέντευξης, τις χειρονομίες, τον τόνο και την ένταση της φωνής κ.ο.κ. Οι περισσότεροι ερευνητές θα υποστηρίξουν επίσης ότι η εμπειρία της καταγραφής μιας συνέντευξης είναι ανεκτίμητη. Επαναφέρει τη συνέντευξη στην πραγματική ζωή και εντοπίζει πλευρές της οι οποίες μέχρι τότε παρέμεναν απαραίτητες, επειδή κατά τη στιγμή της συνέντευξης συγκεντρώνουμε την προσοχή μας στο μαγνητόφωνο ή κρατάμε σημειώσεις.

Όμως, είναι πιο ρεαλιστικό να δεχτούμε ότι μπορεί να υπάρξει μόνο μια φαινομενική ομοιότητα μεταξύ της αφήγησης όπως αυτή εκφέρεται και της αφήγησης όπως αυτή καταγράφεται. Κάτι συμβαίνει κατά τη διαδικασία της καταγραφής της ομιλίας σε κείμενο. «Η προφορική συνέντευξη είναι ένα πολυεπίπεδο επικοινωνιακό γεγονός», σχολιάζει ο David Dunaway, «το οποίο εκφράζεται μόνο εν μέρει από τη γραπτή καταγραφή».³⁷ Η συνέντευξη είναι ένα μοναδικό γεγο-

* Στο σημείο αυτό παραλείπεται ένα απόσπασμα συνέντευξης που το 1986 παραχώρησε για το ίδιο θέμα η Agnes Leask στην τοπική διάλεκτο, σε γηγενή κάτοικο, όπου η τυχόν μετάφραση θα απάλοιφε τη σημασία των ιδιαιτεροτήτων της καταγραφής της πρωτότυπης συνέντευξης. (Σ.τ.Μ.)

νός, που αντανακλά μία συγκεκριμένη κουλτούρα σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και σε έναν συγκεκριμένο τόπο. Αντιθέτως, το γραπτό αντίγραφο είναι στατικό και, σε σύγκριση με τη συνέντευξη, μια ουδέτερη καταγραφή. Λόγω αυτού ο David Dunaway σχολιάζει ότι «όταν απομαγνητοφωνούμε αναδημιουργούμε αλλά και μεταφράζουμε».³⁸ Καταγράφουμε τις λέξεις με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια, περιλαμβάνοντας ακόμη και τους δισταγμούς, τις επαναλήψεις και τις φωνητικές ιδιορρυθμίες, όμως οι λέξεις αποτελούν επίπεδες εκφράσεις οι οποίες είναι ενσωματωμένες σε ένα πυκνό πολιτισμικό υπόστρωμα, που είναι σχεδόν αδύνατον να αναπαραστήσουμε ή να αναπαραγάγουμε γραπτώς. Ενώ δεν πρέπει να απορρίπτουμε την ανάγκη για επακριβή γραπτή καταγραφή, ιδιαίτερα αν θέλουμε να χωρήσουμε σε μια ανάλυση των γλωσσικών και παραγλωσσικών στοιχείων, δεν θα πρέπει να ταυτίζουμε την υπερβολική ακρίβεια με την ικανότητα του γραπτού αντιγράφου να παρουσιάσει τα νοήματα του ομιλητή. Εντέλει, οι περισσότεροι ερευνητές προφορικής ιστορίας επιμελούνται ιδιαίτερα το υλικό που πρόκειται να δημοσιεύσουν και η ενσωμάτωση ηχητικού υλικού σε βιβλία και άρθρα εξακολουθεί να παραμένει μακρινός στόχος, κι έτσι οι αναγνώστες εξακολουθούν να εξαρτώνται από όσα καταγράφονται.

Βασίζομαστε, λοιπόν, στο απομαγνητοφωνημένο κείμενο, μαζί με τον σχολιασμό μας, για να παρουσιάσουμε τις προθέσεις του ομιλητή. Επιστρέφοντας στο παράδειγμα του *Akenfield*, υπάρχει η αίσθηση ότι ο επιμελημένος και, παρόλα αυτά, καλαίσθητος λόγος του Blythe κατορθώνει να μεταφέρει νοήματα τουλάχιστον το ίδιο καλά σε σχέση με την πιστή γραπτή καταγραφή, με όλες τις άγριες αιχμές της. Ως παράδειγμα, ακολουθεί ένα αξιομνημόνευτο, και κατά τη γνώμη μου χαρακτηριστικό, απόσπασμα από τις αναμνήσεις του εργάτη γης Leonard Thompson, ο οποίος περιγράφεται από τον Blythe σαν «ένας μικρός άνθρωπος τούρος με σκληρά γαλάζια μάτια και άκρα τόσο γυμνασμένα από τη χειρονακτική εργασία στους αγρούς που φαίνεται να μην είναι σε θέση να χαλαρώσουν όταν θα σταματήσει να δουλεύει».³⁹ Ο Thompson αναφερόταν στη σύγκρουση ανάμεσα στους ιδιοκτήτες και στους εργάτες πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο:

Αυτοί οι εργοδότες ήταν φημισμένοι για την κακία τους. Απομυζούσαν τους άντρες και τα παιδιά που δούλευαν στα κτήματά τους. Αγόραζαν τη ζωή τους όσο το δυνατόν φτηνότερα. Αδιαφορούσαν που μας εξουθένωναν, επειδή στις μεγάλες οικογένειες υπήρχε διαρκής προσφορά εργατικών χεριών. Δεκατέσσερις νέοι εγκατέλειψαν το χωριό το 1909–11 για να υπηρετήσουν στον στρατό. Δεν έγινε επιστράτευση, ο μόνος λόγος ήταν η επιθυμία τους να ξεφύγουν. Και ορισμένοι άλλαξαν, όπως λένε, τους ορίζοντές τους, κι εγώ ήμουν ένας απ' αυτούς.⁴⁰

Οι ερευνητές προφορικής ιστορίας δεν συμφωνούν μεταξύ τους για τη μορφή αναπαραστάσης των ιστοριών που μας λένε οι αφηγητές. Όμως, αν η γραπτή κα-

ταγραφή όσων λέει ο Thompson αποδιδόταν πιστά στη διάλεκτο του Suffolk, με όλες τις ιδιαιτερότητές της, άραγε θα μετέφερε καλύτερα αυτό που εννοούσε;

Υπάρχει μια ισορροπία που πρέπει να εφαρμόσουμε κατά τη μεταφορά της ομιλίας σε κείμενο. Αν ακολουθήσουμε μία από τις οδηγίες που είναι ευρέως διαθέσιμες, η οποία έχει σκοπό την ακρίβεια, την πιστότητα και την ακεραιότητα, μας αποτρέπει από οδυνηρά λάθη. Εντούτοις, σπάνια μια γραπτή καταγραφή θα ικανοποιήσει όλους όσους πιθανόν να τη χρησιμοποιήσουν (πρέπει να θυμόμαστε ότι θα χρησιμοποιήσουμε πολλά αρχειοθετημένα απομαγνητοφωνημένα κείμενα χωρίς να συμβουλευτούμε το αντίστοιχο ηχογραφημένο υλικό). Οι απαιτήσεις ενός γλωσσολόγου ή ενός λαογράφου είναι πιθανόν να διαφέρουν από τις αντίστοιχες ενός ιστορικού. Ο ιστορικός θα προσπαθήσει να αποδώσει την ουσία των απαντήσεων εκ μέρους του αφηγητή, αλλά οι περισσότεροι θα θελήσουν η γραπτή καταγραφή να περιλαμβάνει επακριβώς ό,τι ειπώθηκε και τον τρόπο με τον οποίο έγινε αυτό, χωρίς επιπρόσθετες γλωσσολογικές επισημάνσεις.

Το τελικό στάδιο

Σε όποιο είδος ιστορικών ανήκουμε, όλοι ακολουθούμε την οδό της επιλογής και της ερμηνείας που θα τεμαχίσει τη συνέντευξη προκειμένου να αναλυθεί και να προκύψουν επιμελημένα αποσπάσματα. Η Christine Borland εξηγεί:

Οι προσωπικές προφορικές αφηγήσεις λαμβάνουν χώρα με φυσικό τρόπο στα πλαίσια μιας συζήτησης, στην οποία διάφορα άτομα μιλάνε με τη σειρά και έτσι συνδέονται άμεσα σε έναν ιστό εκφραστικής κοινωνικής δράσης. Εμείς [οι ερευνητές προφορικής ιστορίας] αναγνωρίζουμε μεγάλα κομμάτια από πρωτογενές υλικό σ' αυτή τη ροή διαλόγου, τα αποτυπώνουμε (συνήθως μέσω της καταγραφής) και τα ενσωματώνουμε σε ένα νέο πλαίσιο εκφραστικής ή, τουλάχιστον, επικοινωνιακής δράσης (συνήθως ένα επιστημονικό άρθρο που απευθύνεται σε κάποιους επαγγελματίες του χώρου). Έτσι διαμορφώνουμε ένα δεύτερο επίπεδο αφήγησης, το οποίο βασίζεται στο αρχικό, το οποίο συγχρόνως το αναδιαμορφώνει.⁴¹

Έτσι, μέχρι τη στιγμή όπου οδηγούμαστε στο στάδιο της ερμηνείας απέχουμε ήδη, σε κάποιον βαθμό, από την αρχική συνέντευξη. Οι περισσότεροι ερευνητές και ιστορικοί που ασχολούνται με την κοινοτική ιστορία και διεξάγουν έρευνες προφορικής ιστορίας δεν θέλουν να παραμένουν οι συνεντεύξεις τους χωρίς ερμηνεία και επιμέλεια, επειδή τους ενδιαφέρει η αναδόμηση της ιστορίας ή η ερμηνευτική ανάλυση. Η πλειοψηφία των ιστορικών επιλέγουν αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις τους απομονώνοντας τις λέξεις από τα συμφραζόμενά τους. Κάποιες επεμβάσεις στο κείμενο είναι απαραίτητες προκειμένου να γίνει προσιτό στο ευρύτερο κοινό. Για παράδειγμα, ο Daniel James, του οποίου η δουλειά σε μια κοινότητα που ασχολείται με τη συσκευασία του κρέατος στην Αργεντινή έχει ήδη

αναφερθεί, αναπαράγει διεξοδικά τη μαρτυρία της Dona Maria, πρωταγωνίστριας του βιβλίου. Όμως, όπως παραδέχεται, η αφήγησή της μεταφράστηκε, συντημήθηκε, συμπυκνώθηκε και αναδιατάχθηκε.⁴²

Σ' αυτό το τελικό στάδιο ερμηνείας μπορούμε να αναγνωρίσουμε τρία μοντέλα προφορικής ιστορίας. Το πρώτο είναι αυτό που θα ονομάσω μοντέλο αναπόλησης και κοινότητας. Περιλαμβάνει την παράδοση να παίρνουμε συνεντεύξεις προφορικής ιστορίας με μοναδικό σκοπό να ανακτήσουμε φωνές και να τις διασώσουμε ιστορικά. Τέτοια ερευνητικά σχέδια μπορεί να θεωρήσουν τη συλλογή υλικού ως πρωταρχικό σκοπό, όμως συχνά δημιουργούν γραπτές καταγραφές και είναι πιθανόν να εκδοθούν αποσπάσματα αλλά και ολόκληρες οι συνεντεύξεις. Σ' αυτό το μοντέλο πρακτικής η χρήση της θεωρίας είναι πιθανόν να είναι ελάχιστη και η έμφαση δίνεται στην ανάδειξη άγνωστων στοιχείων και στην καταγραφή των φωνών, πριν να χαθεί η γνώση που διαθέτουν.⁴³ Το δεύτερο είναι το μοντέλο τεκμηρίωσης [evidential]. Περιλαμβάνει την εφαρμογή της προφορικής ιστορίας για τη συλλογή στοιχείων, τη χρήση προφορικών μαρτυριών ως δεδομένων που προσφέρουν πληροφορίες για να υποστηριχτεί ένα επιχείρημα και υλικό για έκδοση. Σ' αυτό το μοντέλο το κείμενο της προφορικής ιστορίας συνήθως εμφανίζεται αποκομμένο από τα συμφραζόμενά του, με τη μορφή σύντομων αλλά χαρακτηριστικών αποσπασμάτων, τα οποία έχουν επιλεγεί επειδή είναι ουσιαστικά ή επειδή μπορούν να πουν κάτι με έναν τρόπο ο οποίος θα εντυπωθεί στη μνήμη. Η εργασία της Roberts για τις γυναίκες που αναφέραμε παραπάνω ανήκει σ' αυτή την κατηγορία, όπως και η συλλογική έρευνα των Thompson, Wailey και Lummis στις αλιευτικές κοινότητες της Βρετανίας. Όταν ξεκίνησα και η δική μου έρευνα σε μεγάλο βαθμό ανήκε στην ίδια κατηγορία.⁴⁴ Το τρίτο μοντέλο είναι θεωρητικό και μπορεί να επιμεριστεί σε δύο προσεγγίσεις. Η καθαρά θεωρητική χρησιμοποιεί υλικό προφορικής ιστορίας για να εφαρμόσει ένα συγκεκριμένο μοντέλο ανάλυσης. Σχετικά λίγοι ιστορικοί έχουν εφαρμόσει τέτοιου τύπου ανάλυση, όμως το υλικό των συνεντεύξεων προφορικής ιστορίας έχει συχνά χρησιμοποιηθεί με αυτόν τον τρόπο από επιστήμονες άλλων γνωστικών αντικειμένων. Ως ειδικός της προφορικής λογοτεχνίας και της επίτελης [performance], η Ruth Finnegan έχει αναλύσει τις προσωπικές μαρτυρίες κατοίκων μιας νέας αγγλικής πόλης χρησιμοποιώντας απόψεις από την ανάλυση αφήγησης, την πολιτισμική ανθρωπολογία και την ανθρωπολογία της γλώσσας.⁴⁵ Οι ιστορίες που είπαν όσοι παραχώρησαν συνέντευξη αποτελούν πολύτιμο υλικό για τους ιστορικούς των πόλεων, όμως η Finnegan μεταχειρίζεται τις αφηγήσεις σαν εξιστορημένες αναφορές που περιλαμβάνουν αφηγηματικές συμβάσεις και βασίζονται σε ευρύτερους πολιτισμικούς λόγους. Μια ενδιαμέση και πολύ πιο διαδεδομένη στους ιστορικούς προσέγγιση συνδυάζει τη θεωρητική ή ερμηνευτική προσέγγιση και την τεκμηριωτική. Υπάρχουν πολλά εξαιρετικά σχετικά παραδείγματα,

όπως η έρευνα της Penny Summerfield με τις αφηγήσεις γυναικών σχετικά με τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, του Alistair Thomson με τους αυστραλούς βετεράνους του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, και του Daniel James για την εργατική τάξη της Αργεντινής.⁴⁶ Όλες αυτές οι προσεγγίσεις της χρήσης της προφορικής ιστορίας συνυπάρχουν, η μία δίπλα στην άλλη, σε ένα πεδίο που διευκολύνει αυτούς που κάνουν ιστορία μιλώντας με ανθρώπους.

Μπορούμε ήδη να διαπιστώσουμε ότι υπάρχει μια ποικιλία από προσεγγίσεις και αποτελέσματα από την έρευνα προφορικής ιστορίας. Η συνέντευξη, η μαγνητοφώνηση, αλλά και η απομαγνητοφώνηση και ερμηνεία έχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Για τους πανεπιστημιακούς που ασχολούνται με την προφορική ιστορία υπάρχει η ανάγκη να τη σχηματοποιήσουμε και να σκεφτούμε αναφορικά με τις θεωρητικές διαστάσεις της.

Γιατί χρειαζόμαστε τη θεωρία;

Είναι μάλλον η πρακτική και όχι το περιεχόμενο που διαφοροποιεί την προφορική ιστορία σε σχέση με την ιστορική έρευνα γενικότερα. Ο ερευνητής προφορικής ιστορίας δημιουργεί το υλικό της συνέντευξης και τη γραπτή καταγραφή του. Το γεγονός ότι το υλικό αυτό αποσπάται από τον ίδιο τον ερευνητή είναι σχεδόν μοναδικό σε σχέση με το επάγγελμα του ιστορικού. Οι ιστορικοί βασίζονται σε προϋπάρχουσες ιστορικές πηγές, ενώ οι ερευνητές προφορικής ιστορίας παράγουν οι ίδιοι τις πηγές τους.

Επιπλέον, οι ερευνητές προφορικής ιστορίας παράγουν το εν λόγω υλικό –συνήθως σε κατά πρόσωπο συναντήσεις– σε συνεργασία με κάποιους οι οποίοι τους προσφέρουν τις αναμνήσεις τους. Η αναγνώριση ότι η συνέντευξη προφορικής ιστορίας είναι διαφορετική από κάθε άλλη ιστορική πηγή –ότι είναι διαλογική ή σχεσιακή, βασίζεται στην ανταλλαγή λόγου και είναι δημιουργική – απαιτεί να χρησιμοποιούμε θεωρίες από άλλα γνωστικά πεδία προκειμένου να ερμηνεύσουμε τη σημασία της για τον αφηγητή και για το ίδιο το πολιτισμικό πλαίσιο. Σημείο-κλειδί αυτής της προσέγγισης είναι η αποδοχή του γεγονότος ότι η συνέντευξη είναι «μια αφηγηματική συζήτηση» ή ένα «επικοινωνιακό γεγονός» που συνέβη σε πραγματικό χρόνο μεταξύ πραγματικών ανθρώπων.⁴⁷ Οι πηγές της προφορικής ιστορίας είναι και αφηγηματικές, έτσι οι ιστορικοί είναι υποχρεωμένοι να χρησιμοποιούν θεωρίες που έχουν επινοηθεί για την ερμηνεία λογοτεχνικών κειμένων, ή κειμένων της λαϊκής κουλτούρας, αλλά και θεωρίες που προέρχονται από τη γλωσσολογία και την ψυχολογία, προκειμένου να διερευνήσουν τα νοήματα και όχι μόνο το περιεχόμενο της συνέντευξης.

Έτσι, μια συνέντευξη προφορικής ιστορίας είναι ένα σημείο εισόδου από το παρόν στον πολιτισμό του παρελθόντος. Για να αποκτήσουμε πρόσβαση σ' αυτόν τον πολιτισμό πρέπει να σημειώσουμε και να ερμηνεύσουμε όχι μόνο τις λέξεις που λέγονται αλλά και τη γλώσσα που χρησιμοποιείται, τους τρόπους που γίνεται αυτό και τη δομή των ερμηνειών. Εκτός από το να ακούμε τη γλώσσα που χρησιμοποιείται, πρέπει να είμαστε ενήμεροι σχετικά με την κοινωνική δομή της συνέντευξης, δηλαδή τη σχέση του ερευνητή με τον αφηγητή. Όλα αυτά τα «αγκαλιάζει» το πολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου τοποθετούνται αυτοί που συμμετέχουν στη συνέντευξη αλλά και η ίδια η συνάντησή τους. Τα ζητήματα αυτά έχουν συνέπειες στον τρόπο με τον οποίο ανακαλύφεται η μνήμη και μετατρέπεται σε γλώσσα. Συνεπώς, η συνέντευξη προφορικής ιστορίας είναι ένα σύνθετο ιστορικό τεκμήριο που ενσωματώνει πολλά επίπεδα νοημάτων, και είναι και η ίδια μέρος ευρύτερων κοινωνικών δυνάμεων.⁴⁸

Η θεωρία μπορεί να μας βοηθήσει να αποκωδικοποιήσουμε αυτό το τεκμήριο, προκειμένου να συνδέσουμε την ατομική αφήγηση με τη γενικότερη εμπειρία, την προσωπική εμπειρία με τη δημόσια, το παρελθόν με το παρόν. Σαν ιστορικοί ενδιαφερόμαστε για προσωπικά στιγμιότυπα, την ατομική εκδοχή γεγονότων του παρελθόντος, αλλά γνωρίζουμε ότι σε τελευταία ανάλυση όλες οι προσωπικές αφηγήσεις αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι κάτι πολύ ευρύτερου, που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «πολιτισμός», ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις, δημόσια πολιτική σφαίρα ή λογοθετικό πεδίο. Τα κεφάλαια που ακολουθούν έχουν σκοπό να περιγράψουν σε όσους ασχολούνται με την προφορική ιστορία μερικά από τα πιο χρήσιμα ερμηνευτικά μοντέλα και θεωρητικά πλαίσια που είναι δυνατόν να εφαρμοστούν για να κατανοήσουμε τις αφηγήσεις της προφορικής ιστορίας. Μερικά από αυτά είναι γνωστά σε όσους ασχολούνται με την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία, και άλλα προκύπτουν ευθέως από διαφορετικά γνωστικά πεδία, όπως ανθρωπολογία, ψυχολογία, κοινωνιολογία, γλωσσολογία, και σπουδές επιτέλεσης, αλλά έχουν συγκεκριμένη εφαρμογή στα τεκμήρια της προφορικής αφήγησης και της μνήμης. Οι ιστορικοί που χρησιμοποιούν και αναλύουν πηγές προφορικής ιστορίας πρέπει να είναι ευέλικτοι και ανοικτοί σε άλλες προσεγγίσεις, διαθέσιμοι να βρεθούν έξω από τα όρια της επιστήμης τους, για να αξιοποιήσουν με τον καλύτερο τρόπο τις πηγές τους, οι οποίες είναι βέβαιο ότι αποτελούν το πιο σύνθετο και απαιτητικό υλικό στο «μπαούλο με τον θησαυρό» του πρωτογενούς υλικού. Εν γένει, οι ιστορικοί δεν είναι θεωρητικοί, αλλά με χαρά αξιοποιούν τη θεωρία αν αποδειχθεί ότι τους είναι χρήσιμη για την αποκωδικοποίηση των δεδομένων τους. Οι ερευνητές προφορικής ιστορίας έχουν υπάρξει περισσότερο ελευθεριάζοντες σε σχέση με τους υπόλοιπους ιστορικούς –σήμερα όροι όπως «διυποκειμενικότητα», «αφήγηση», λόγος [discourse] και «εαυτός» αποτελούν κοινό τόπο στις δημοσιεύ-

σεις προφορικής ιστορίας—, αν και συχνά τις εφαρμόζουν χωρίς να εμπνέονται από συγκεκριμένα θεωρητικά ρεύματα. Έννοιες και πλαίσια ανάλυσης από συγγενικά πεδία, όπως η λαϊκή αφήγηση [storytelling] και η προφορική παράδοση, η λαογραφική έρευνα, η λογοτεχνική θεωρία και η μελέτη της μνήμης χρησιμοποιούνται επίσης από πολλούς ερευνητές προφορικής ιστορίας. Επιπλέον, σαν αποτέλεσμα της επιστημονικής ωριμότητας της προφορικής ιστορίας, έχουν αναπτυχθεί ερμηνευτικά πλαίσια που βασίζονται στην πρακτική: σε έννοιες όπως «πολιτισμικό κύκλωμα», θεωρία της αυτοκυριαρχίας [composure theory] και διαμοιραζόμενη εξουσία [shared authority].

Κανένα κεφάλαιο του βιβλίου δεν είναι ανεξάρτητο. Όλα συνδέονται μεταξύ τους για να περιγράψουν πώς η θεωρία και η πρακτική της προφορικής ιστορίας χαρακτηρίζονται αναγκαστικά από πολυσυλλεκτικότητα στις προσεγγίσεις τους και τείνουν στη διεπιστημονικότητα και τον πειραματισμό.

Το Κεφάλαιο 2 ασχολείται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προφορικής ιστορίας, τα οποία δίνουν λαβή για την αναζήτηση ερμηνευτικών μοντέλων εκτός της φυσικής εργαλειοθήκης της ιστορίας. Το Κεφάλαιο 3 αρχίζει με το άτομο —τον αφηγητή— που βρίσκεται στο επίκεντρο της πρακτικής μας, και επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στις κατασκευές εαυτού, της ταυτότητας και της συνείδησης. Στο Κεφάλαιο 4 προχωράμε στην ίδια τη συνέντευξη, για να μελετήσουμε πώς οι διυποκειμενικές σχέσεις που λειτουργούν στη συνέντευξη επηρεάζουν το αποτέλεσμά της. Το Κεφάλαιο 5 επικεντρώνεται στη μνήμη —πώς λειτουργεί, πώς προσεγγίζεται, αξιοποιείται και παράγεται σε μια αφήγηση προφορικής ιστορίας, και πώς θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε τις μνημονικές αφηγήσεις [memory stories]. Το Κεφάλαιο 6 ασχολείται με τις αφηγηματικές δομές που χρησιμοποιούνται στη δημιουργική παραγωγή μνημονικών αφηγήσεων, ενώ το Κεφάλαιο 7 εξετάζει τη μνημονική αφήγηση ως επίτευση [performance]. Στο Κεφάλαιο 8 τελειώνει το βιβλίο με μια κριτική παρουσίαση των σχέσεων εξουσίας που είναι εγγενείς στην παραγωγή και έκδοση μνημονικών αφηγήσεων. Τα Κεφάλαια 3-7 εφαρμόζουν την ίδια λογική: (α) μια περιγραφή της θεωρίας, (β) μια συζήτηση για τον τρόπο με τον οποίο οι ερευνητές προφορικής ιστορίας έχουν εφαρμόσει τις θεωρητικές προσεγγίσεις, και (γ) μερικές προτάσεις για το πώς πρέπει να μεταφράσουμε τη θεωρία σε πρακτική.

Το βιβλίο αυτό προσφέρει στους ερευνητές μια ποικιλία προσεγγίσεων, από τις οποίες όλες δεν θα είναι σχετικές με κάθε έρευνα προφορικής ιστορίας. Αυτό που προτείνω είναι απλώς οι ιστορικοί που ασχολούνται με την προφορική ιστορία να εξετάσουν τη χρησιμότητα ορισμένων από αυτά τα θεωρητικά μοντέλα, προκειμένου να κατανοήσουν τη σύνθετη διαδικασία της δημιουργίας μιας ιστορίας με βάση τις προφορικές πηγές και στο πλαίσιο αυτό να προωθήσουν το πεδίο μελέτης,